

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת ויצא, תשס"ב
מספר 420מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"תאשם שמרון כי מרתה בא-להיה"

(מהפטרת השבוע* - הושע יד, א)

השומרונים: מוצאם, מורשתם וחגיגיהם

הפטרת השבוע מאזכרת את תושבי שומרון הקדומים - שבטי ישראל, אשר גלו מארצם משום שמרו באלוקיהם. אנו מבקשים לנצל אזכור זה כדי לתאר את העדה השומרונית על כל היבטיה. העדה השומרונית המונה כיום כ-660 נפש, מוצאה מעם עתיק שמנה בעבר יותר ממיליון נפש. למרות תלאותיה הרבות במשך 2,700 שנה, שמרה עדה זו על טוהר גזעה ולא איבדה את אופייה ומורשתה: היא ממשיכה לכתוב ולדבר בלשונה - עברית עתיקה, ונזהרת שלא להתערב עם עמים אחרים. מתי נוסדה עדת השומרונים? שאלת מוצאם שנויה במחלוקת: יש חוקרים הטוענים שמקורם משבטי הצפון שלא הוגלו על-ידי האשורים ונשארו על אדמתם, ועל פי זה השומרונים הנם בני-ישראל במקורם ויהדותם היא מקורית. כך גם טוענים השומרונים המכנים את עצמם "שְׁמֶרִים" (בני-ישראל "שומרי תורת משה"). לטענתם, למרות מוצאם היהודי הם נדחו על ידי שבי-הגולה, בגלל שלא עברו את כור ההיתוך של גלות בבל.

התנ"ך מתאר באופן שונה את דרך היווצרותה של עדה זו (מל"ב יז, כד-לא). לפי הכתוב, השומרונים הם גולים מארצות מסופוטמיה, שהובאו לכאן על-ידי מלכי אשור (סרגון השני, שלמאנסר החמישי וסנחריב) במאה השמינית לפני הספירה, ויושבו בהרי אפרים במקום בני ישראל שהוגלו משם. מאחר שהובאו גם מכותה, נקראו לאחר זמן ע"י חז"ל בשם: כותים. תושבי שומרון החדשים הביאו עימם את פולחניהם האליליים, ולא הסתגלו למקומם החדש ולדת משה. ולאחר שרכים מהם מתו בגלל פגיעתם של האריות, הם התגיירו מאונס, ולכן גם כונו ע"י חז"ל "גרי-אריות". לכאורה הם קיבלו את התורה, אבל למעשה הם לא השתלבו בתוך העם היהודי, אלא חיו כחטיבה נפרדת שגרמה להתבדלותם. הם פסחו על שני הסעיפים בנושא יהדותם, ובמהלך הדורות הייתה שניות זו בעוכריהם, עד שראו בהם זרים: "ויהיו הגוים האלה יראים את ה', ואת פסיליהם היו עֲבָדִים, גם בניהם ובני בניהם כאשר עשו אֲבֹתָם הם עֹשִׂים עד היום הזה" (שם, מא).

כת השומרונים לא הייתה הומוגנית. פלג אחד מהם לא הזדהה עם העם היהודי ולא היה נאמן לתורת ישראל, בעוד אנשי הפלג האחר היו גרי-צדק, ושמרו תורה ומצוות. הם גם ביקשו מ"שבי-ציון" לשתפם בבניין בית-המקדש השני: "נבנה עמכם כי כְּכֶם נדרוש לא-להיכם" (עזרא ד, ב), אך נתקלו בסירוב: "ויאמר להם זְרָבָדָא וְיִשׁוּעַ וְשָׂאֵר רֵאשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל לֹא לָכֶם וְלָנוּ לְבָנוֹת בֵּית לֹא-לֵהֵינוּ כִּי אֲנַחְנוּ יָחַד נִבְנֶה לֵה' א-לֵהי יִשְׂרָאֵל כֹּאֲשֶׁר צִוָּנוּ הַמֶּלֶךְ כּוֹרֵשׁ מֶלֶךְ פָּרֶס" (שם, ג).¹

* בנוסח עדות אשכנז.

¹ אוריאל רפפורט, תולדות ישראל בתקופת הבית השני, תל-אביב 1984, עמ' 35-37; שלום בארון, היסטוריה תרבותית ודתית של עם ישראל, חלק ו, רמת-גן תשל"ג, עמ' 139-133; בנימין צדקה, קיצור תולדות הישראלים השומרונים, חולון 2001, עמ' 1.

עזרא, שהיה עוין אותם, החריס יחד עם בית-דינו את פלג השומרונים שלא הזדהה עם ישראל, כמתואר ב'פרקי דרבי אליעזר הגדול':

קיבצו את כל הקהל אל היכל ה' והביאו ג' מאות כהנים וג' מאות תינוקות וג' מאות שופרות וג' מאות ספרי תורה בידם, והיו תוקעין. והלויים משוררים ומזמירין **ומנדין את הכותים** בסוד שם המפורש ובכתב הנכתב על לוחות ובחרם בית דין עליון ובחרם בית דין התחתון, שלא יאכל אדם מישראל פת כותי עד עולם. ומכאן אמרו כל האוכל בשר כותי כאילו אוכל בשר חזיר. ואל יתגייר אדם כותי ואין להם חלק בתחיית המתים. ושלחו התם אצל בני ישראל שבבבל ועוד הוסיפו עליהם חרם על חרם והמלך כורש קבע עליהם חרם עולם.²

השומרונים שראו עצמם כיהודים, ואף היו קשורים עימם בקשרי נישואין, נפגעו מהמדיניות המתנכרת של עזרא ונחמיה, ועשו הכל כדי להכשיל את בניין הבית. הם כתבו כתבי-פלסתר על ראשי העם לשלטונות פרס, וגרמו ע"י כך לעיכוב הבנייה, עד חידושה בימי דרינש. לאחר תקופה ארוכה, הביס **יוחנן הורקנוס** (נשיא יהודה שחידש את עצמאות מדינתו במאה השנייה לפסה"נ) את השומרונים, והחריב את מקדשם שהתחרה עם בית-המקדש בירושלים. יום חורבנו, כ"א בכסלו, נקבע ליום טוב וקראו לו "יום הר גריזים", ועפ"י מגילת תענית לא הספידו בו.³

בימי הבית השני היו היהודים והשומרונים מזדמנים לעתים יחדיו, ואף קשרו ביניהם קשרי משפחה. אך לאחר החורבן גדל הנתק, והיחסים ביניהם הפכו מתוחים במיוחד. החכמים גזרו על שחיטתם ועל יינם, משום שחשדו שהם מנסכים ליונה, או לעבודה זרה אחרת. התהליך של הרחקת הכותים נמשך דורות: עוד בימי רבי יהודה הנשיא חלקו חכמים אם הכותי הוא כמו גוי, או שהוא כישראל לכל דבר. גם במסכת כותים שנינו: "דרכי כותים, פעמים כעובדי כוכבים, פעמים כישראל. ורובן כישראל.... פירותיהם טבל כפרות עובדי כוכבים". ר' יהודה אומר: "כותי לא ימול את ישראל, שאינו מוהלו אלא לשם הר גריזים". כותי "נחשד שמאכילין את ישראל נבלות". "רבי ישמעאל אומר, גרי צדק היו מתחילתן, מפני מה אסורין? מפני הממזרות ושאינם מיבמים את הנשואות. ומאימתי מקבלים אותם? משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחיית המתים".⁴

היהודים סירבו לקבל מהם גרים, בשל הלכות הקידושין והגירושין המקובלים אצלם. על פי ההיסטוריון **יוספוס פלביוס** (בן המאה הראשונה לספירה) ועל פי הספרים הגנוזים מסתבר, שהיהודים ראו את השומרונים כנוכרים, בין מצד המוצא ובין מבחינה דתית. לדברי יוספוס, השומרונים חושבים את עצמם יהודים כשיש להם טובת הנאה מזה, אולם כשיש להם צורך בכך, מיד הם נעשים גויים גמורים. לאחר חורבן הבית השני, הרחיבו השומרונים את התיישבותם לתוך 13 ישובים יהודיים: ביניהם קיסריה, יבנה, עזה, עמאוס, לוד, ראש העין, ובקסטרה שליד חיפה.⁵

השומרונים ערכו שינויים רבים בכתיב של ספר התורה שבידיהם, בהיגוי ואף בסגנון. הם אינם מאמינים בקדושת ירושלים, למרות שהיא מוזכרת במקרא 667 פעמים ("ציון" - 154 פעמים ו"הר הבית" - 560 פעמים), ובמקום זאת הם מאמינים רק בהר גריזים. את כל מצוותיהם הם מקיימים לשם הר גריזים: לכיוונו הם פונים בשעת תפילתם, בעת קבורת מתיהם, בטקסי ברית-המילה ובחתונותיהם, ושלוש פעמים בשנה הם עולים לשם לרגל. ר' אשתורי הפרחי (תחילת המאה הי"ד) מעיד עליהם בספרו "כפתור ופרח", "שאין בכל התורה פרשה שלא זייפו בה".

ארבעה עיקרים בדתם: א. אמונה בא-ל אחד. **ב.** נביא אחד - משה בן עמרם, ולא קם נביא אחר אחריו. רוב תפילותיהם וזמירותיהם קשורים עם משה שנתן להם את התורה, והוא הגואל - המשיח לעתיד לבוא. **ג.** תורת משה הוא הספר הקדוש היחיד, המכיל חמשה חומשי תורה, ואין מלבדו. לכן הם אינם מאמינים בספרי הנביאים והכתובים ואין להם תורה שבעל-פה. **ד.** מקום קדוש אחד - "הר גריזים". על אלה נוסף

² ספר פרקי דרבי אליעזר הגדול מהתנא רבי אליעזר בן הורקנוס, וורשא תר"ב, ניו-יורק תש"ו, עמ' צא-צב; פרקי דרבי אליעזר, מהדורה מדעית, כתב-יד ר' ח"מ הורוביץ, ע"פ וונציה ש"ד, ירושלים תשל"ב, עמ' לה, 141.

³ יוסף קלאוזנר, היסטוריה של הבית השני, חלק ג', ירושלים 1968, עמ' 87-86; מגילת תענית (מהדורת צ. ליכטנשטיין-אבנרי), ירושלים תשכ"ו, עמ' 339 (83), 340 (84).

⁴ מסכת כותים, בסוף מסכת עבודה זרה, תלמוד בבלי, אל המקורות ופרדס ישראל, ירושלים; ברייתא מסכת כותים ועליו שני ביאורים מצרף ומטהר (חיבר שי"ח בהגר"י), בני-ברק תשכ"ה.

⁵ גדליהו אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, חלק א', ישראל 1977, עמ' 351-350; חלק ב', עמ' 251-248; יוסף קלאוזנר, שם, שם, עמ' 20.

עוד עיקר חמישי - האמונה ב"תהב" (שהב), במשיח בן יוסף שיופיע ביום "נקם ושילם" (דב' לב, לה), כאחרית הימים, וזאת בשל התייחסותם לשבט יוסף.⁶

הרמב"ם (המאה הי"ב), בפירושו למשניות ברכות, בחן את יהדותם של השומרונים והגדיר את מעמדם:

וכאן נבאר לך מה הם הכותים והוא שהעם שהביא סנחריב מכותה והושיבם בערי שומרון, העיד עליהם הכתוב, 'את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עבדים' (מל"ב יז, לג), אלא שארכו להם הימים, עד שלמדו את התורה ופירושה כפשוטה, ומצווה שהחזיקו בה היו מדקדקים בה ומחזיקים בה מאד. והיו מחוזקים שהם מאמינים הדת, מְיַחֲדִים ואינם עובדים עבודה זרה. עד שחקרו חכמים אחריהם ומצאום מקדשים את הר גריזים. **וכשחקרו על סיבת הדבר מצאו להם באותו הר דמות יונה. ונודה, הם עובדי עבודה זרה. ואז הורידום במעלת גויים גמורים לכל דבריהם.** וכל מה שתמצא במשנה מענייני הכותים, שמראה שהם מעולים מן הגויים וגרועים מישראל, כגון אמרם מזמנים עם הכותי וכותי המברך וזולתם, כל זה קודם שבדקו אחריהם. **אבל משבדקו אחריהם ומצאו כמו שאמרנו, הרי הם גרועים מן הגויים מאד.** דע זאת, שלא נצטרך לחזור על הכלל הזה בכל מקום שזכר כותי.⁷

גם **אשתורי הפרחי** הגדיר את מעמדם הדתי בדומה לרמב"ם, והוסיף: "פת כותי אסורה... בנות כותים נידות מעריסתן ואפילו בת יום אחד... הכותים הם מנודים... ישראל מל את הכותי והכותי לא ימול את ישראל, מפני שהוא מל לשם הר גריזים".⁸

עדת השומרונים קטנה מאד במשך הדורות, מהסיבות הבאות: במאות החמישית והשישית הם היו המרדנים הגדולים נגד השלטון הביזנטי בארץ ישראל. הם מרדו בהם בשנים 484 ו-529, וכן מרדו נגד חקיקת הקיסר יוסטיניאנוס, שהגבילה את זכויותיהם. השומרונים הרגו נוצרים רבים, והצליחו בתחילה להקים להם מעין מדינה, שמנתה יותר מ-300,000 נפש. הם גייסו 30,000 חיילים, העמידו עליהם מלך, גבו מסים וערכו חגיגות ניצחון. אולם הביזנטים התגברו עליהם, גזרו עליהם גזירות, רדפום, טבחו רבבות מהם, מכרו שתי רבבות לעבדים והעבירו אלפים רבים על דתם. גם בתקופת כיבוש הארץ על-ידי הערבים ב-635, סבלו השומרונים קשות. לאחר מכן כרתו הערבים שלום עימם, והשומרונים אף שימשו להם כמרגלים ומורי-דרך, ועזרו להם בכיבוש ירושלים. עד לזמנו של צלאח א-דין ב-1187, הפכה רוב האוכלוסייה בשומרון למוסלמית, כאשר תוך כדי כך נטבחו איכרים שומרונים, ואחרים נלקחו כעבדים. גם לאחר מסעי הצלב (המאה הי"ב) וכתוצאה מהם, נשפך דם רב בקרב השומרונים, ואירעו אצלם המרות דת מאונס בקנה מידה גדול.

יש לזקוף את עצם קיומם של השומרונים באותן תקופות קשות בארץ ובסביבה, לזכותם של היהודים, שעמיהם באו לכלל הסדרי-יחסים סבירים, על אף המשטמה ההדדית ששררה ביניהם קודם לכן.⁹ בתקופת שלטון הממלוכים בארץ-ישראל, מ-1260 ועד סוף 1516, נתחדש הלחץ על השומרונים, ומספרם ירד לאלפיים משפחות. הכיבוש העות'מאני בארץ-ישראל לא הביא להם ישועה, ויישוביהם הקטנים התחסלו. רדיפות המוסלמים נגדם נמשכו, ורבים מהם המירו את דתם. בשנת 1842 נרדפו שומרונים שכם באכזריות על ידי הערבים המוסלמים, בתואנה שאין להם דת; הם אינם מאמינים בדת היהודית ובספרי הנביאים והכתובים, או לחילופין בכרית החדשה או בקוראן. אז פנו השומרונים לרב הראשי הספרדי של ירושלים (החכם באשי) רבי אברהם חיים גאגין (אג"ן), שנתן להם תעודה המאשרת, כי העם השומרוני הוא ענף מבני ישראל "המודה באמיתות התורה". אישור זה, בתוספת מתנות, הפסיק את הרדיפות נגדם שהקטינו במידה כה רבה את מספרם: ב-1838 הם מנו רק 150 נפש; ב-1881-160;

⁶ בנימים צדקה, קיצור תולדות הישראלים השומרונים, חולון 2001, עמ' 130; ספר כפתור ופרח, ירושלים תשי"ט, דף י"א, עמ' א-ב, וראה הערה 3.

⁷ משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, תרגום מערבית על פי כתב-יד המקורי והוסיף מבוא והערות יוסף בכה"ר דוד קאפח, סדר זרעים, ברכות, משנה ח', ירושלים תשכ"ד, עמ' מ"ט.

⁸ ספר כפתור ופרח, שם, שם.

⁹ מיכאל אבי-יונה, בימי רומא וביזאנטיון, ירושלים תשל"ל, עמ' 209-211; מיכאל איש שלום, בצילן של מלכויות, תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל, תל-אביב 1975, עמ' 208-211; שלום בארון, שם, עמ' 134-139; דוד יעקובי ויורם צפירי, יהודים שומרונים ונוצרים בארץ ישראל הביזאנטית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 217-244.

ב-1901; 152; ב-1909; 173; ב-1922; 163 וב-1931; 182 נפש. ב-1935 עלה מספרם ל-212; ב-1970 הם מנו 420; ב-1978; 500; ב-2000; 613, וב-2001; 660 נפש: 325 מהם בחולון ו-335 בשכם.¹⁰
מקורות ליישובי השומרונים: המקור הראשון המוסר לנו ידיעות מדויקות על השומרונים בתקופת הצלבנים, הוא הנוסע **רבי בנימין מטודלה שבספרד**, שביקר במזרח התיכון מ-1169 ועד 1172, ומצא קהילות משלהם בשכם (נפליש, נבילש), כ-1000 משפחות שכונו שמרתנוש; באשקלון כ-300 משפחות; בקיסריה (שיזיריה) כ-200, ובדמשק כ-400 משפחות. עפ"י חוזה עמר היו אפילו לבוש כנגד המיעוטים. לשומרונים הותר לחבוש כובעים בצבע אדום, לעומת צהוב ליהודים וכחול לנוצרים.¹¹
 המשורר הספרדי **רבי יהודה אלחריזי**, שביקר בארץ-ישראל ב-1216, העיד על השומרונים עדות לא אוהדת:

קהילתם מועטה ואינם לאלף מגיעים, כי הם חסרים וגרועים, קלושים ולא שרועים, מעט ורעים... ואמונתם הרעה... הגרועה... כי הכותים בין הבריות כשרץ בין החיות, עם היהודים לא ימנו ועם הערלים לא נתכנו, ועם הישמעאלים לא יכוננו. אבל הם בריה בפני עצמה. נודע לכל האומות חסרונה ומומה... **עדה גלמודה ואומה זעומה**, כענף בלי חורש ואילן בלי שרשים... וכולם כשכור נבוכים והולכים חשכים, **תורתם גרועה ואמונתם רעה**.¹²

תקופה קצרה לאחר מכן (בשנים 1270-1291) שהה בשכם **תלמיד הרמב"ן**, בעל החיבור "תוצאות ארץ ישראל", וניהל ויכוח עם ה"רב" (הכהן הגדול) של השומרונים.¹³
רבי משולם מוולטרה שבאיטליה, שביקר במצרים ובארץ-ישראל ב-1481, העיד כי מצא במצרים 50 בעלי-בתים שומרונים ובעזה 4 בעלי-בתים. על הכתיבה שלהם הוא מספר:

היא שונה מכל הכתיבות ואין להם לא א' ולא ה' ולא ע' ולא צ' ולא ב' ולא ח' כמו שתאמר יעקב-יקב, יצחק-יסק... והספר תורה שלהם וכל ספריהם הם מהכתיבה שלהם... ואינם הולכים לירושלים ואינם דרים בה בהיות כי הם אומרים כי הר גריזים, הר ירושלים.¹⁴

רבי עובדיה ירא מברטינורו (ברטנורא) שבאיטליה, שעלה לא"י ב-1488, תיאר שמצא במצרים 50 בעלי-בתים שומרונים עשירים גדולים, שרים, גזברים וסוכנים, שהיו תחת חסותו והנהגתו של הנגיד היהודי, כי הודות לו קיבלו הגנה מטעם האיטלאם כ"דימי" (בני-חסות), למרות שהיו "שנואי נפש היהודים, מפני שהם מזבחים ומקטרים בהר גריזים", ו"נשאר מעט מהרבה... בכל העולם כ-500 ב"ב".¹⁵

לוח השנה של השומרונים הינו לוח ירחי של 354 ימים, ושונה מהלוח שלנו. סוד העיבור וקביעת המועדים ניתן אצלם בידי הכהן הגדול, המפרסם כל חצי שנה לוח מיוחד. הכלל של "לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח" אינו תקף אצלם, ולכן חל חג הפסח שלהם לא במועד שלנו, ולפעמים הוא חל בפסח שני. הם חוגגים שבעה חגים ומועדים: פסח, חג המצות, חג השבועות, ראש החודש השביעי (ראש השנה), יום הכיפורים, חג הסוכות ושמיני עצרת (שמחת תורה). הם אינם חוגגים את חג החנוכה ופורים.
השבת נשמרת אצלם בהקפדה מערב עד ערב, ומחמירים בה כמו הקראים. הם אינם מדליקים נרות מערב שבת, אלא יושבים בחושך. הם אינם אוכלים תבשילים חמים ואינם יוצאים מפתח בתיהם, פרט לבית

¹⁰ יצחק בן-צבי, **ספר השומרונים**, ירושלים תשל"ו, עמ' 38-31 (להלן "ספר השומרונים"); אברהם אלמליח, **הראשונים לציון**, ירושלים תשל"ו, עמ' 202.

¹¹ **ספר מסעות ר' בנימין מטודלה**, על-פי דפוס הזיפרוני שנת שמ"ג, ירושלים 1904, עמ' יג-יד. בעמ' י' הופיע בהוצאה זו, שבשכם חיו 100 בעלי-בתים כותים, ולא 1,000. אולם בספרו של מיכאל איש שלום, **בצילן של מלכויות שם**, כתוב 1000 ב"ב, וכך גם כתוב בספרו **מסע נוצרים לארץ-ישראל**, ת"א 1979, עמ' 226. עיין גם בספרו של שלום בארון, שם, עמ' 138; אברהם יערי, **מסעות ארץ-ישראל**, רמת-גן 1976, עמ' 38; יהושע פראוור, **תולדות היהודים בממלכת הצלבנים**, ירושלים תשס"א, עמ' 119, 196, 200.

¹² **תחכמוני**, שער 17, י' טופורובסקי, תל-אביב תשי"ב, עמ' 172. נתן שור "ידיעות על השומרונים בספר נוסעים מן המערב מן המאה הי"ד ועד סוף המאה הי"ח", **קתדרה**, 13 (תש"ם), עמ' 177-194.
¹³ יהושע פראוור, שם, עמ' 228-232.

¹⁴ אברהם יערי, **מסע ר' משולם מוולטרה בארץ-ישראל**, ירושלים תש"ט, עמ' 57 (המסע נערך בתקופת השלטון הממלוכי בארץ-ישראל).

¹⁵ אברהם יערי, **אגרות ארץ-ישראל**, רמת-גן 1971, עמ' 119. וראה מה שכתב ר' עובדיה מברטינורו (ברטנורא) בפירושו למשנה ברכות, ז, א.

הכנסת שבו מבליים הם רב שעות היום. כמו כן, בשבת נאסר עליהם לקיים יחסים בין איש לאישתו. לדברי רבי משולם מוולטרה, השומרונים במצרים "עושים את השבת עד חצי יום ואחר כך מחללים אותו". כך גם מעיד ר' עובדיה מברטינורו: "ואינם שומרים השבת אלא מחצות יום השישי עד חצות יום השביעי".

חג הפסח: הם מבחינים בין חג הפסח לבין חג המצות. הראשון הינו חג הקרבן, "זבח פסח", שבהכנות לקראתו מתחילים ימים אחדים לפני י"ד בניסן. חג המצות בא לאחר "זבח הפסח". מצוות העלייה לרגל להר גריזים בשלוש הרגלים, הפכה ל"כינוס כל העם". בפסח לוקחת כל משפחה שה, כבש בן שנה, ככתוב: "איש שה לבית אבת" (שמ' יב, ג). אל משפחה קטנה מצטרפים שכנים, והזבח נערך עד שקיעת החמה. אוכלים אותו בחיפזון, כשמותניהם חגורים, נעליהם ברגליהם ומקלם בידיהם (שם, שם, יא). טקס זה מרגש מאד עבורם. את הנותר מהזבח מחלקים הגברים לנשים ולילדים, ונוהרים מאוד שזר לא יאכל ממנו, ואת הנותר מאכילה זו אוספים ושורפים עד בוקר, כדי לקיים "ולא תותירו ממנו עד בקר... באש תשרפו" (שם, שם, י).

חג השבועות חל תמיד ביום ראשון, כמו אצל הקראים, כי מונים שבעה שבועות ממחרת השבת, מיום ראשון בשבוע של חול המועד. גם את חג השבועות, כמו פסח וסוכות, חוגגים שבעה ימים, מיום שני בשבוע הקודם לו, ועד החג עצמו. יום הפתיחה של שבעת הימים נקרא "יום קהלה" או "יום הקהל".

ראש השנה הוא יום אחד, כמו אצל הקראים, ופותח את תשעת הימים של תשובה לפני יום הכיפורים, ואת ימי הסליחות, הרחמים והצום. לפי המסורת שבידם, נולד משה בן עמרם, אדון הנביאים, ביום השביעי שלאחר ראש השנה.

יום הכיפורים הוא ראש המועדים. תוקעים בו בשופר דרור לישראל, כולם מתענים - מתינוקות שנגמלו מחלב אמהותיהם ועד הזקנים, על פי פרשנות מחמירה לכתוב: "כי כל נפש אשר לא תענה בעצם היום הזה, ונכרתה מעמיה" (ויק' כג, ט). התפילות נערכות מערב עד ערב ללא הפסקה.

חג הסוכות נחוג שבעה ימים וכן חוגגים את שמני עצרת, שהוא "אחרון אחרון חביב", ושמחים בשמחת התורה. החל ממוצאי יום הכיפורים, מעמידים סוכת פאר בסלון הבית, שם יש מסגרת בתקרה, והיא עומדת שם עד מוצאי היום האחרון. בסוכה תולים פרות במשקל של כ-350 קילו, ומעליהם את ארבעת המינים. הם נוהגים לבקר איש בסוכת רעהו, ומתכבדים בפרות יבשים. לשבת החלה במהלך החג קוראים "שבת גן עדן".

השומרונים אינם מניחים תפילין ואינם מתעטפים בטלית, מלבד הכהן המשמש כחזן שמתעטף בה. אין להם מזוזה, ובמקומה חורתים את עשר הדברות על גבי אבן שמניחים מחוץ לבית בסמוך לו. את ברית המילה עורכים ביום השמיני להולדת התינוק, ואינם דוחים את הטקס, אפילו מפאת מחלת התינוק. אם הברית אמורה לחול בשבת, דוחים את המילה ליום ראשון.

מנהג נפוץ אצל השומרונים - להשתטח על קברי צדיקים כמו "קבר יוסף" בשכם, קברי פנחס ואלעזר, יהושע בן נון וכלב בן יפונה. את מתיהם הם קוברים בבית העלמין הממוקם בצלע הר גריזים, ובדומה לקראים הם נמנעים מלהיטמא למתים. בשל כך הם מטילים את הטיפול במתיהם על זרים. הנשים מייללות בשעת הוצאת המתים מהבתים, ועל הקברות הן סופדות רק לאחר הסתלקות הגברים. מנהגי האבל נוהגים במשך שבעה ימים, אבל הם אינם יושבים "שבעה". בתום ה"שלושים" יש סעודת זיכרון, ובמשך ה"שנה" הם אינם משתתפים בשמחות.¹⁶ השומרונים זהירים מאוד בענייני טומאה וטהרה. את הנשים היולדות הם מבדילים על-ידי מחיצה מכל בני הבית, ומספקים להן כלי אוכל מיוחדים, לבל תבואנה בשום מגע עם כלי האוכל הרגילים. אין להם מקוואות.

המשפחה השומרנית היא פטריארכלית ומתייחסת לשבטים לוי, אפרים ומנשה. הכתובה ו"ספר הכריתות" חוברו לפי נוסח מיוחד. הנשים נישאות במוהר, שהחתן או אביו משלם לאבי הכלה, כמנהג המוסלמים. אין אצלם ריבוי נשים, וגיל הנישואין נמוך אצל האישה (מגיל 15 ואילך), וגבוה יותר אצל הגבר. הגירושין נדירים.

¹⁶ אברהם יערי, מסע ר' משולם מוולטרה, שם, שם, עמ' 57; אברהם יערי, אגרות ארץ-ישראל, שם, עמ' 119; ספר השומרונים, שם, שם, עמ' 144-150. בנימים צדקה, קיצור תולדות הישראלים השומרונים, עמ' 139-130; ספר מסעות של ר' בנימין (מטודלה) מהדורת ר' נתן אדלר, ניו-יורק, עמ' כ"ב; א.ב. חדשות השומרונים, השנה השלושים ואחת, גיליון 772-777, 1 בספטמבר 2000, עמ' 58-67; זאב ספראי "בתי כנסת של השומרונים בתקופת הרומית-ביזנטית", קתדרה, 4 (תשל"ז) עמ' 84-112; משה ניסני, "ממנהגי החתונה אצל השומרונים", ציון, ידיעות החברה הא"י להיסטוריה, שנה א', תר"ץ, עמ' 15-19.

את השחיטה נוהגים הם לעשות לשם הר גריזים, ללא בדיקה, ואינם אוכלים בשר שחוט מחוץ לקהילתם. אין איסור של אכילת בשר וחלב. תפילתם כוללת קטעים מהתורה ופיוטים, ומתנהלת על ידי הכהן. בימי חול מתפללים הגברים פעמיים ביום, בשחרית ובערבית. כולם יודעים את התפילות בעל-פה, בעברית עתיקה. רק הגברים הולכים לבית הכנסת ויושבים בו ישיבה מזרחית, או על הברכיים, על שטיח הפרוס מקיר אל קיר. הסידורים והחומשים מונחים על שרפרפים. הנשים אינן חייבות בתפילה בציבור ובשאר "מצוות עשה", שהן חובת הגבר, אולם חייבות במצוות "לא תעשה".

ילד או ילדה, בני 6 ועד 10, או מעל גיל זה, שסיימו את קריאת התורה, חוגגים בשמחה ובהודייה את טקס "חותמי-התורה", המקביל אצלנו ל"בר-מצווה" או "בת-מצווה".

מלבד המרכז השומרוני העתיק בשכם, הוקם המרכז השני בחולון. עם קום המדינה מנתה קהילתם מחוץ לשכם כששים נפש, שהיו מפוזרים ביפו, בראשון לציון, ברמת-גן ובחולון. חוקר העדות יצחק בן צבי, פעל כחבר כנסת, קודם היבחרו לנשיא המדינה, למען ריכוזם של השומרונים במקום אחד, כדי לשמור על המסגרת העדתית תחת הנהגתו של יפת בן אברהם צדקה. לבניין השכונה בחולון סייעו הג'וינט וחיים קוגל, ראש העירייה, שפרש חסותו עליהם. בשנת 1954 נחנכו המגורים הראשונים וב-1963 נחנך בית-הכנסת. בעקבות מלחמת ששת הימים ב-1967, עברו 20 משפחות משכם לחולון מטעמים כלכליים. כפי שנאמר לעיל, מונה כיום העדה השומרונית בסך הכל כ-660 נפש בארץ-ישראל, ואין בלעדיהם בעולם כולו. ברצונם להגדיל את מספרם, פָּרַץ השומרוני יפת בן אברהם צדקה את מסגרת העדה, ונשא לאישה את מרים לבית חיקין, שמוצאה מרוסיה. בעקבותיו הלך נכדו בְּנֵימִים (!) צדקה, שנשא לאישה את מרים לבית דוידוביץ מנהריה, ילידת רומניה, אותה הכיר באוניברסיטה העברית. מאידך, אין אפשרות לבת שומרונית להינשא ליהודי, שכן היא נחשבת לאישה מנוודה.

אין בעדה הזו נוער חילוני, כי אם הנך שומרוני - אתה דתי, ומי שאינו שומר את מנהגי העדה, אינו נחשב לשומרוני. כל שומרוני צריך לדבוק ב 4 סימני הזדהות: יישוב ארץ-ישראל, השתתפות בהקרבת קרבן פסח, שמירת שבת ושמירה קפדנית על טהרה וטומאה.

בנימנים (!) צדקה מוציא לאור יחד עם יפת בן רצון צדקה את דו-השבועון א ב, חדשות השומרונים. כתב עת זה קיים מאז 1969, והוא יוצא בעברית עתיקה ומודרנית, בערבית ובאנגלית, ובו מתפרסמים מאמרים ומחקרים על עברם. לאחר מות הכהן הגדול לוי בן אבישי, בן ה-81, מונה במקומו שלום בן עמרם בן יצחק הגדול, שהינו הפוסק הראשי בכל ענייני העדה, כולל בשאלות של נישואין וגירושין. מלבדו משרתים משרתי קודש מקומיים.

לסיכום: העדה השומרונית שמנתה בעבר מעל מיליון נפש, סבלה מרדיפות, גזירות, המרות-דת ורצח-עם, ע"י העמים הרבים ששלטו בארץ: הרומאים, הביזנטים, המוסלמים, הממלוכים והתורכים העות'מאנים. בשל כך היא התמעטה וקטנה, והיום נותרו מהם רק כ-660 נפש. כל התלאות האלה עברו עליהם בשל עמידתם העיקשת על שמירת עקרונותיהם הדתיים ללא כל ויתור, למרות הקשיים הנוראים שעמדו לפניהם. ספרותם ומחקריהם נלמדים במוסדות האקדמיים בעולם, וימי עיון על עברם ועל אוצרות תרבותם נערכים מדי כמה שנים.

השומרונים והקראים נבדלו מהיהודים הרבניים. אולם בעוד שהקראים (המונים כ-25,000 בישראל ועוד כ-10,000 בחו"ל) מודים רק בתורה שבכתב (בכל ספרי התנ"ך) וכופרים בתורה שבע"פ, התרחקו השומרונים לגמרי מהיהדות הרבנית, והם מאמינים רק בחמשת חומשי התורה, עם שינויים רבים שהכניסו בהם בסגנון ובתוכן. הם כופרים בקדושת ירושלים ובית המקדש, בנביאים ובתורה שבע"פ, ומאמינים בקדושתו של הר גריזים.¹⁷

ד"ר יעקב גלר

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

¹⁷ כתיב יצחק בן צבי, כרך חמישי, אוכלוסי ארץ-ישראל, תל-אביב תרצ"ז ("קראים ושומרונים"), עמ' 105-100.